

- Novograd — Volynski), Shepetovka Area. — Historical Division, Headquarters, United States Army, Europe, Foreign Military Studies Branch, Munich. — 1954. — 40 p.
17. Wolfgang Werthen. Geschichte der 16.Pz.Division. — Bad Nauheim, 1958. — 286 s.

— o —

УДК 908

ВЛАСЕНКО Р.П., ГРАДОВСЬКИЙ П.М.
(*м. Житомир*)

ЧИЙ КОСТІ ТЛЮТЬ У ЗАМОСТІ? (Як Марко Безручко виграв битву у Будьонного і врятував Європу)

У 1920 р. в Україні склалася непроста військова обстановка. Поразка Української галицької армії і Холмсько-Волинської групи Армії Української Народної Республіки спричинила критичну ситуацію. На кону стояло питання відвоювання незалежності України. Знекровлена діюча армія УНР не могла здолати Червону армію. Треба було шукати союзника.

Більшовицькі війська загрожували і сусідній Польщі. Голова Директорії, Головний отаман Симон Петлюра особисто зустрівся з керівником Польщі Юзефом Пілсудським. У Варшаві 26 квітня 1920 р. був укладений договір між Пілсудським і Петлюрою, згідно з яким польська сторона визнавала Директорію на чолі з С. Петлюрою і зобов'язувалася надати армії України військову допомогу.

До Польщі, згідно з договором, відходили Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя та сім повітів Волинської губернії.

«Тепер українська армія буде битися не одна, — заявив С. Петлюра, — а разом з армією дружньої нам Республіки Польської... Польські війська прийдуть разом з українськими на терен український як союзники одного ворога... [3, с. 198].

В серпні 1920 р. Семен Будьонний, не зумівши оволодіти містом Львів, свою Червону першу кінну армію повів на Замостя. «Колишньому начальнику штабу корпусу січових стрільців Маркові Безручку, досвідченому військовому діячу, заздалегідь, ще навесні 1920 р., за наказом Симона Петлюри доручили сформувати в таборі Ланцут, де знаходилися інтерновані частини Армії УНР стрілецької дивізії, до якої ввійшли галицькі старшини і стрільці з колишнього корпусу полковника Є. Коновальця. Пізніше дивізії присвоєно назву 6-та Січова. У квітні 1920 р. дивізія була повністю сформована.

Марко Данилович Безручко народився у місті Великий Токмак Таврійської губернії. Навчався в учительській семінарії у Переяславі. Пізніше змінив професію педагога на кар'єру військового. Навчався в Одеському

піхотному юнкерському училищі до 1908 р. На цьому військове навчання талановитого офіцера не завершилося. Він вступає до Миколаївської академії Генерального штабу й успішно закінчує її у 1914 р.

Перша світова війна не обійшла його стороною. У складі 106-го Уфимського полку Марко Безручко був поранений та контужений. Потім переходить на штабну роботу у 3-й армійський корпус. З середини 1916 р. Марко Безручко — старший ад'ютант штабу 42-го армійського корпусу, а з серпня 1917 р. — штаб-старшина для доручень штабу 30-го армійського корпусу.

За роки війни Марко Безручко пройшов шлях від поручника до капітана, отримав цілий ряд орденів, зокрема, найбільш почесними були орден святого Володимира 4-го ступеня з мечами й бантом та святої Анни 4-го ступеня з написом «за хоробрість».

У той час російська імператорська армія перестала існувати як єдине ціле. В тих частинах, де була більшість українців, розпочалася українізація. Українці формували власні військові частини.

З утворенням Української Народної Республіки служив у складі Армії УНР. Свою службу Україні Марко Данилович Безручко розпочав як помічник начальника персонального відділу Головного управління Генерального штабу УНР, пізніше — армії Української держави (гетьманату).

3 грудня 1918 р. його призначають начальником персонального відділу Генштабу УНР, а з березня 1919 р. — начальником штабу Окремої Запорізької бригади ім. Симона Петлюри дієвої армії УНР, а з червня — та ж посада у корпусі січових стрільців під командуванням Євгена Коновальця.

Сформована Марком Безручком дивізія мала дві стрілецькі бригади, по два стрілецькі полки у кожній, кінний курінь і легку гарматну бригаду, а також технічний курінь, офіцерську, телеграфну, залізничну окремі сотні, обоз. Очолювали частини старшини, які пройшли вишкіл Першої світової та національно-визвольних рухів. Дивізія не була багаточисельною, на день коли Шоста січова стрілецька дивізія вирушила на фронт вона мала 250 старшин і 1770 вояків.

Начальником штабу 6-ої стрілецької дивізії був призначений полковник Всеволод Змієнко. Формування дивізії офіційно завершилося в квітні 1920 р.. У квітні дивізія потягами переїхала до Бердичева і більше двох тижнів закінчувала поповнення та вишкіл. Саме тут Головний Отаман Армії УНР Симон Петлюра і вручив їм козацький малиновий стяг із золотим тризубом у блакитному верхньому накутнику з написом гасла «За визволення України».

Симон Петлюра з повагою ставився до Марка Безручка — досвідченого старшини корпусу Січових стрільців, відвідував дивізію перед відправленням на фронт та у виступах закликав бійців примножувати бойові традиції славних січовиків у боях за визволення України від більшовиків.

Командир дивізії був скромним, поважним вояком, добрим психологом, визначним тактиком, приязним, ввічливим, турботливим до особового складу вояків.

Спільна боротьба проти військ більшовицької Росії, які зайняли майже всю Україну і рвалися на Варшаву, об'єднала українських і польських вояків.

З кінця квітня 1920 р. дивізія у складі 2-ї Польської Армії генерала Болеслава Рої завзято билася під Житомиром, брала участь у наступі на Київ [2].

У червні-серпні цього ж року дивізія вела бої на Поділлі та Галичині із своїм головним ворогом — 1-ю кінною армією Семена Будьонного, основною метою яких було здобуття Варшави та намір прорватися далі на Західну Європу. Ленін задумав «через труп білої Польщі» принести на багнетах революцію у Німеччину та країни Європи, «напоїти червоних коней в Сені та Марні».

Дивізія зі штабом прибули 19 серпня до Замостя, де вже розміщувалися польські підрозділи: 4-й та 2-й Люблінський — етапові батальйони, технічна сотня.

Особливими були дні 29-30 серпня 1920 р. Подолавши опір польських і українських частин на флангах, кінна армія більшовиків досягла першої лінії оборони — міста Замостя (зараз місто Люблінського воєводства Польщі), що неподалік кордону з Україною.

Загальна чисельність українсько-польських сил у Замості становила: 3200 багнетів, 200 шабель, 40 кулеметів, 12 гармат, 3 бронепотяги. Група Марка Безручка мала боєприпасів на сім днів бою і харчів — на дев'ять. У свою чергу армія Будьонного нараховувала 12 тис. шабель, 1 тис. багнетів, близько 400 скорострілів, 70 гармат, що значно переважало дивізію Безручка [1, с. 356].

В ніч на 29 серпня Будьонний віддав наказ до вечора заволодіти м. Замостя. Перед 6-ю та 11-ю дивізіями ставилося завдання: атакувати пішим порядком і захопити місто. Передовим частинам: перейти залізницю на заході біля станції Завада. Праве крило армії 4-а та 14-а дивізії мали захопити Замостя з півночі й активними діями підтримати сусідів [1, с. 357-358].

Полковник Безручко старанно і фахово підготувався зі своїм військом до оборони Замостя. Саперний підрозділ облаштував три лінії оборони фортеці. Вояки копали окопи, які прикривалися 18-кілометровою лінією дротяних загород у кілька рядів. Українським воякам допомагали 3-5 тисяч добровольців з міста та прилеглих сіл Майдана, Шопинека.

Друга лінія оборони — це високий насип залізниці від казарм фортеці до Завади, третя — міцні мури середньовічної фортеці. Вночі 29 серпня Марко Безручко стягнув до міста всі військові підрозділи, включаючи польські батальйони.

Оборонці Безручка зайняли свої ділянки: піхота — в окопах, гарматні батареї розмістилися між казармами і містом на вогневих позиціях з круговим сектором обстрілу, резерви — в цегельні та казармах. Бронепотяги рухалися між станціями Замостя та Завади. Між штабом дивізії та командирами підрозділів був встановлений телефонний зв'язок.

Спільна боротьба проти більшовицьких військ, які захопили майже всю Україну, а тепер шаленіли і рвалися на Варшаву, об'єднала українських козаків та польських жовнірів. Українці та поляки дружно відбивали атаки червоноармійців протягом трьох діб.

До відсічі долучилася й артилерія Залози. Будьонівці отаборилися в районі Грубешова — Сагрині. «Противник, підтягнувши бронепотяги із Грубешова, — писав Будьонний, — буквально засипав наші частини снарядами. Вибухи піднімали землю навіть біля командного пункту» [4]. Погода була несприятливою: йшли рясні дощі, кілька днів не вщухала сльота, дороги непрохідні.

Генерал-хорунжий (пізніше в еміграції генерал-полковник) Армії УНР Олександр Удовиченко відзначив цей серпневий день переломним у стійкості та перемозі полковника Марка Безручка. За його підрахунками дії червоних кіннотників підтримували 40 гармат, а в Безручка — лише 12. Він зазначав: «Штурм Замостя, під яким Будьонний поніс великі втрати, остаточно зламав йому зуби і ослабив його...

Впертий опір, який зустрів Будьонний під Замостям, остаточно розбив широко побудовані плани Червоної Армії [5, с. 147-148]. Кровопробитні бої 30-31 серпня під Замостям завдали будьонівцям значних втрат.

Марко Безручко повністю поховав плани більшовицького командування взяти в кільце польські армії та прорватися у Німеччину. Багато істориків вважають, що саме Марко Безручко врятував Варшаву і таким чином всю центральну Європу від більшовицької навали.

Українське вояцтво довело свою бойову витривалість, високий вишкіл та лицарську гідність.

«На Дону и в Замостье тлеют белые кости, а над ними шумят ветерки. Помнят псы — отаманы, помнят польские паны конармейские наши клинки...» — така пісня звучала по радіо у виконанні козачих ансамблів у Радянському Союзі у міжвоєнні роки. Небагато людей знали про далеке Замостя у 1920 р. і чий кістки тліють на західноукраїнських землях.

«Наступ кінної армії на Замостя, — зазначав Будьонний, — перетворився у відокремлену операцію, приречену на невдачу» [1, с. 376]. Під Замостям втрати червоноармійців склали: близько 1,5 тис. вбито, поранено, захоплено майже 2 тис. коней.

У боротьбі з ворогом, який у кілька разів переважав силою, зручне маневрування, продемонстрована бойова витривалість, лицарська гідність та відвага, віра в перемогу не дала можливості загарбати Польщу.

Героїчний подвиг 6-ї Січової дивізії зазначав Змієнко-Сенчишин, врятував Польщу, а може, й цілу Європу на двадцятиліття перед більшовицькою навалою. За цю перемогу Марка Безручка та Всеволода Змієнка підвищили до рангу Генерал-хорунжий Армії УНР.

Марко Безручко був типовим шляхетним українцем і аристократом душею, гідним для наслідування українською молоддю. Був переконаний, що всі українці є «браття козацького роду». На жаль, ім'я славетного бойового командира Марка Безручка несправедливо забуте і маловідоме нинішньому поколінню українців.

Пізніше брав активну участь у житті політичної еміграції. Очолював Українське воєнно-історичне товариство у Варшаві, редагував український військово-історичний альманах «За державність», написав і видав спогади «Від Проскурова до Чорторії» (1924), «Січові стрільці: в боротьбі за державність» (1932).

Польський уряд у 1938 р. нагородив Марко Безручка найвищим військовим орденом «Virtuti Militari».

Оборона міста Замостя (або Звятига під Замостям) на чолі з генерал-хорунжим Марком Безручком — це один із героїчних і успішних епізодів визвольної боротьби, поруч з такими відомими подіями як Крути, похід на Київ, Вапнярку, Перший і Другий зимові походи, Базар.

Помер Марко Безручко 10 лютого 1944 р. під час німецької окупації Польщі. Його могила збереглася у православній частині цвинтаря «Воля» у Варшаві. Поруч на «Волі» поховано його друга і бойового побратима, генерала Всеволода Змієнка і ще декілька видатних воєнних та державних діячів УНР.

Польські і українські патріоти не забувають і шанують пам'ять генералів Марка Безручка, Всеволода Змієнка і інших старшин і вояків Армії УНР.

«У переддень річниці Варшавської битви хочемо чітко, офіційно й у публічному просторі нагадати про борг вдячності, який маємо перед нашими союзниками — хоробрими українськими воїнами 1920-го року», — кажуть польські скаути, нагадуючи, що майже сто років тому, коли Польща була у смертельній небезпеці, Україна стала єдиною державою, що надала свою армію, воїни якої разом з поляками проливали кров «за нашу і вашу свободу».

О 18-й годині 14-го серпня 2019 р. українські пластуни та польські харцери запалили «Полум'я братерства» на могилах українських воїнів, які загинули в радянсько-польській війні 1920 р., у понад двох десятках польських міст.

На честь Марка Безручка названо вулиці у Києві, Вінниці, Рівному, а в польському місті Вроцлаві — кругове перехрестя. Вдячна Польща встановила у Замості пам'ятну дошку на будинку, де розміщувався командний пункт командувача героїчної славної оборони Замостя.

Відаємо належне великим заслугам Марка Безручка в українсько-польському антибільшовицькому військовому співробітництві. Своїми високопрофесійними, впевненими, рішучими і патріотичними діями Марко Безручко створив блискучий зразок для сучасних солдат, сержантів, офіцерів і генералів Збройних Сил України, для всіх свідомих українців.

Література та джерела

1. Будьонний С. «Пройденный путь», кн.2 — Москва, 1965. — 420 с.
2. Домарадський А. «Оборона Замостя», 8 лютого 1921 р. — Варшава, 1925.
3. Петлюра С. Статті, листи, документи, Г.ІІІ. — Київ, 1999. — 222 с.
4. Російський державний військовий архів. — Ф. 245. — Оп. 3. — Спр. 50. — Арк. 37.
5. Удовиченко О. «Україна у війні за незалежність». — Вінніпег, 1954. — 220 с.

— о —

УДК 908 + 94 (477)

ВАХОВСЬКИЙ В.С.

(м. Новоград-Волинський, Житомирська обл.)

КОГАН Л.Г.

(м. Любек, Німеччина)

СПОГАДИ В.В. ВЕРБІВСЬКОГО

Анотація: У спогадах В.В. Вербівського знайшли відображення події, що відбулися в Пулинському районі в 1930-х – 1940-х роках. Детально розповідається про життя остарбайтерів під час примусових робіт у Німеччині.

Ключові слова: Пулини (Червоноармійськ), Ягодинка, німці-колоністи, німецька окупація, Лиса гора, остарбайтери.

Виклад основного матеріалу. Василь Васильович Вербівський народився 12 липня 1923 р. в Ягодинці [1] Пулинського району. Село було маленьке: в 1930-х роках у ньому нараховувалось лише біля 30 хат [2]. Жили тут українці та поляки. Дерев'яна хата Вербівських, яка стояла ліворуч від дороги на Пулини, неподалік від річки [3], складалася з однієї кімнати й кухні. У Василя Васильовича було три брати та дві сестри. До колективізації Вербівські мали 8 га землі (рілля, луки, ділянка лісу), пару коней, а також корів, свиней і курей. По той бік річки знаходилася німецька колонія Цвіт'янка (Блюменталь). Саме німці-колоністи прокладали дорогу від моста біля Ягодинки до Пулин. Разом із дітьми колоністів Василь Васильович гуляв, пас корів і запам'ятав деякі німецькі слова, які в подальшому стали йому в пригоді, під час перебування в Німеччині. В Ягодинці не було ні церкви, ні школи. Батьки ходили молитися до Пулин. Василь Васильович закінчив три